

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний лінгвістичний університет
Кафедра психології і туризму

КУРСОВА РОБОТА

з загальної психології

на тему: «Вплив типу батьківсько-дитячих відносин на емоційний розвиток дитини молодшого шкільного віку»

Студентки III курсу групи Пс01_20
факультету туризму, бізнесу і психології
спеціальності 053 Психологія
освітня програма Практична психологія
Брінк Поліни В'ячеславівни
Науковий керівник: : канд. психол. наук,
доцент
Овдієнко Ірина Михайлівна

Національна шкала _____
Кількість балів: _____ Оцінка ЄКТС _____

РЕЗЮМЕ
ВПЛИВ ТИПУ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВІДНОСИН НА
ЕМОЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Брінк П. В

Київський національний лінгвістичний університет

Ключові слова: розвиток, молодший шкільний вік, стиль виховання, сімейна взаємодія, розвиток особистості.

У роботі досліджується вплив як позитивних, так і негативних батьківсько-дитячих взаємодій на емоційний розвиток дітей молодшого шкільного віку. У роботі були охарактеризовані процеси батьківсько-дитячих взаємодій, зокрема, позитивна та негативна взаємодія між батьками та дітьми, а також вплив цих взаємодій на емоційний розвиток дитини молодшого шкільного віку. Дослідження впливу батьківського ставлення дозволило виявити, як батьки впливають на рівень тривожності дитини. Запропоновано рекомендації щодо гармонізації батьківсько-дитячих взаємовідносин

ABSTRACT

**THE INFLUENCE OF PARENTAL-CHILD RELATIONSHIPS ON
THE EMOTIONAL DEVELOPMENT OF A JUNIOUR SCHOOL CHILD**

Brink P. V.

Kyiv National Linguistic University

Key words: development, junior school age, upbringing style, family interaction, personal development

The work explores the influence of both positive and negative parent-child interactions on the emotional development of children of junior school age. The work described the processes of parent-child interactions, positive and negative interaction between parents and children, as well as the influence of these interactions on the emotional development of a child of junior school age. A study of the influence of parental attitudes revealed how parents affect the level of anxiety of the child. Recommendations for harmonization of parent-child relationships are proposed.

Зміст

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВІДНОСИН НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ.....	8
1.1. Емоційний розвиток дитини молодшого шкільного віку	8
1.2. Поняття та типологія батьківсько-дитячих відносин.....	13
1.3. Особливості взаємозв'язку батьківсько-дитячих відносин та розвитку особистості молодшого школяра.....	19
Висновки до першого розділу.....	22
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВІДНОСИН НА РІВЕНЬ ТРИВОЖНОСТІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	24
1.1. Методика та організація дослідження.....	24
2.2. Аналіз результатів дослідження впливу батьківсько-дитячих відносин на рівень тривожності дитини молодшого шкільного віку.....	26
2.3. Практичні рекомендації щодо гармонізації батьківсько-дитячих взаємовідносин.....	31
Висновки до другого розділу.....	34
ВИСНОВКИ	36
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	39
ДОДАТКИ	42

ВСТУП

Актуальність проблеми дослідження. Проблема впливу батьківського стилю виховання на особистість дитини є актуальною і досить важливою, оскільки виховання є одним з найбільш впливових факторів на формування особистості дитини.

Проблема є актуальною оскільки у сучасному суспільстві спостерігаються зміни у структурі сім'ї, сімейних цінностях та підходах батьків до виховання дітей. Батьківський стиль та підхід до виховання дитини впливає на розвиток її особистості та поведінки, тому важливо досліджувати цю проблему задля отримання уявлення про те, як адаптуються батьки до сучасних умов та як це позначається на дитині.

Зміни в сучасному суспільстві, стрімко зростаючий технічний прогрес ставить вагомі задачі перед зростаючим поколінням, особливо щодо їхнього інтелектуального розвитку. При цьому припускається, що рівень емоційного розвитку дітей є завданням не меншої, а, можливо, і більшої вартості, оскільки доброта, чутливість, емоційне прийняття та здатність до встановлення контактів довіри є значущими особистісними надбаннями людини, які допомагають їй соціалізуватися в суспільстві та формувати свою соціальну позицію. Також слід відмітити, існування насильницьких тенденцій, що «вриваються в наші будинки з екранів телевізорів, із сторінок гаджетів, з дисків із комп'ютерними іграми» негативно впливають на емоційний розвиток дитини. Наразі, сучасні батьки, знаходячись під пресом повсякденних проблем, вважають за можливе виплеснути свої негативні емоції на дитину, яка не може протистояти психологічній, а часто і фізичній агресії, здавалося б, найближчих їй людей. Саме таким чином діти стають повністю залежними від настрою, емоцій і фізичного стану батьків, а це далеко не кращим чином позначається на їх психічному здоров'ї, установках в спілкуванні і поведінці на етапах дорослішання.

Ступінь розроблення досліджуваної проблеми. Один із перших дослідників, який вивчав вплив батьківського виховання на особистість дитини, був американський психолог Джон Вотсон. У своїх експериментах він досліджував взаємодію батьків та дітей, а також виявляв вплив батьківського стилю на емоційний розвиток дитини. Його дослідження стали важливим кроком у розвитку наукової психології та дали початок вивченню впливу батьківського стилю виховання на особистість дитини. Також свій внесок в розвиток дослідження цієї проблеми внесли Діана Баумрінд, вона започаткувала теорію батьківських стилів виховання, Ерік Еріксон, працював над теорією психосоціального розвитку та вивчав вплив батьківського виховання на формування ідентичності дитини, Лев Виготський, радянський психолог, вивчав соціальний розвиток дитини та вплив виховання батьків на формування когнітивних навичок дитини.

У сучасній психологічній науці чимало робіт присвячено вивченню впливу типів дитячо-батьківських відносин на особливості розвитку дітей різного віку, зокрема, молодшого шкільного. Серед них можна виділити роботи наступних авторів: Н. Жмурко, Л. Іванова, А. Стерлінг Хоніг, Е. Флурі, Е. Маккобі та інші – предметом вивчення яких є типи дитячо-батьківських відносин, їх вплив на емоційний розвиток дитини, шляхом психолого-педагогічної корекції.

Мета дослідження – теоретично проаналізувати та експериментально проаналізувати вплив батьківсько-дитячих відносин на емоційний розвиток дітей молодшого шкільного віку.

Об'єкт дослідження – емоційна сфера особистості.

Предмет дослідження – вплив типу батьківсько-дитячих відносин на емоційну сфері дітей молодшого шкільного віку.

Завдання дослідження:

1) здійснити теоретичний аналіз психологічної літератури щодо дослідження емоційної сфери особистості дитини;

- 2) охарактеризувати значення батьківсько-дитячих стосунків для розвитку дитини молодшого шкільного віку;
- 3) експериментально дослідити вплив батьківсько-дитячих відносин на емоційну сферу дітей молодшого шкільного віку;
- 4) розробити практичні рекомендації щодо гармонізації батьківсько-дитячих відносин.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань було використано *теоретичні методи* (аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури, який сприяв виявленню, узагальненню, систематизуванню різноманітних аспектів досліджуваної проблеми), *експериментальні методи* («Опитувальник батьківського ставлення» А. Варги і В. Століна, для рівня тривожності дитини використовували шкалу явної тривожності СМАС (адаптація А. М. Прихожан)), *методи статистичної обробки даних* (методика рангової кореляції Спірмена).

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося дистанційно у формі тестування-опитування, у якому взяли участь 21 дитина (10-11 р.) та 21 доросла особа.

Практична значущість Дослідження батьківського стилю виховання та його впливу на особистість дитини має важливу практичну значущість. Воно дає можливість батькам отримати об'єктивну інформацію про власний стиль виховання та його позитивні та негативні характеристики з точки зору психологічного розвитку та благополуччя дитини. Це допомагає батькам внести необхідні корективи у свій виховний стиль та підвищити його ефективність. Окрім цього результати таких досліджень допомагають психологам та педагогам в наданні консультативної допомоги батькам. Вони отримують інформацію про те, у чому полягають труднощі саме в їх виховному стилі та отримують конкретні рекомендації щодо його оптимізації.

Такі дослідження дозволяють планувати та розробляти ефективні програми підтримки батьківства та підвищення батьківської компетентності.

Програми можуть бути адресовані батькам з різними типами виховного стилю, щоб допомогти їм оптимізувати власні підходи до виховання дітей.

Структура курсової роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, додатків А та Б, списку використаної літератури (25 джерел). Основний текст викладено на 30 сторінках. Робота містить 5 таблиць.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВІДНОСИН НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

1.1 Емоційний розвиток дитини молодшого шкільного віку

Емоційний розвиток дитини молодшого шкільного віку вивчається в рамках психології дитинства та педагогіки. Ця тема є актуальною для багатьох дослідників та практиків, які займаються проблемами виховання та розвитку дітей. Дослідження в галузі емоційного розвитку дитини молодшого шкільного віку проводять як науковці, так і практикуючі педагоги та психологи, що дозволяє зіставляти результати теоретичних досліджень з практичним досвідом. У цьому напрямку працюють такі вчені, як Джон Баулбі, Деніел Гоулмен, Віктор Знак, Анатолій Леонтьєв, Ніна Склєрова, Микола Яременко та інші.

Молодший шкільний вік є етапом розвитку дитини від 6 до 11 років. Це період, коли дитина переходить з дошкільної освіти до школи, де вона вивчає базові дисципліни, такі як математика, мова, наука і соціальні науки. Психологічно молодший шкільний вік характеризується поступовим зростанням самостійності, впевненості в собі та розвитком соціальної компетентності. Діти на цьому етапі здатні до більшої саморегуляції і контролю над своїми емоціями та поведінкою. Вони починають розуміти значення правил і норм поведінки та вчитися адаптуватися до соціального середовища, в якому вони перебувають.

У молодших школярів спостерігається розрив між виразом емоцій та їх переживанням. Деякі діти можуть не виявляти своїх справжніх емоцій, тоді як інші можуть виглядати емоційніше, ніж насправді є. [19, ст. 140]

З іншого боку, вступ до першого класу може приносити задоволення дітям, оскільки вони відчують себе більш дорослими та відповідальними, а також помічають, що їх сприймають як школярів. Проте такий соціальний статус учня може викликати у них суперечливі почуття: бажання виправдати очікування дорослих, які мають значення для дитини, а також страх не відповідати

очікуванню і стати поганим учнем. Ці протиріччя можуть призводити до фрустрації у дітей.

Багато вчених присвятили свої дослідження даній темі, зокрема, вивчали здатність дітей розрізняти, виражати та розуміти емоції, а також контролювати свої та емоції інших людей. [24, ст. 134]

Один з напрямків досліджень - це розвиток емоційної компетентності дітей. Емоційна компетентність визначається як цілісна характеристика особистості, яка включає здатність до адекватного реагування на емоційні ситуації, вміння саморегулювати свої емоції, володіння оптимальним рівнем емпатії та виразності в спілкуванні.

Емоційна компетентність включає повний та прогресивний розвиток емоційної сфери особистості і представляє собою сукупність знань, вмінь та навичок, які дозволяють особі адекватно реагувати та вчиняти на основі обробки всієї емоційної інформації. Це означає здатність розпізнавати, розуміти та виражати свої власні емоції, а також розуміти та співпереживати емоції інших людей. Дослідники визначили, що на цьому етапі діти починають більш точно розрізняти емоції та пов'язувати їх з конкретними ситуаціями. Вони також навчаються краще контролювати свої емоції та визначати емоції інших людей за мімікою та жестами.

Іншим напрямком досліджень є вивчення впливу різних чинників на розвиток емоційної сфери дітей. Наприклад, дослідження показали, що позитивний батьківський стиль сприяє розвитку емоційної компетентності дитини, тоді як негативний стиль може викликати проблеми в цій сфері.

Емоції - це стан психологічної активності, що виникає як відповідь на зовнішні або внутрішні стимули. Емоції проявляються у вигляді суб'єктивних почуттів, які можуть бути сильними або слабкими, приємними або неприємними, інтенсивними або помірними. Вони можуть бути спричинені різними факторами, такими як фізичні стимули (такі як біль, тепло, холод),

соціальні ситуації (такі як радість, смуток, страх, злість) або інші зовнішні чи внутрішні подразники.

З фізіологічної точки зору, емоції - це складний процес, що включає в себе взаємодію між різними частинами мозку та гормональними системами організму. Коли відбувається стимулювання, наприклад, побоїв, загрози або радості, активуються певні ділянки мозку, що відповідають за вироблення та регулювання емоційних станів. Наприклад, гіпоталамус та гіпофіз відповідають за виділення гормонів стресу, таких як адреналін та кортизол. Ці гормони викликають фізіологічні реакції, такі як підвищений пульс та дихання, що допомагають організму підготуватися до можливої небезпеки. Також, інші ділянки мозку, такі як амігдала, гіпокамп та передній церебральний корінь, відповідають за реєстрацію та розпізнавання емоційних сигналів, таких як вираз обличчя, тон голосу та жестів. [18, С. 61]

У дітей молодшого шкільного віку процеси емоційного розвитку пов'язані зі зростанням та розвитком різних частин мозку та систем, що регулюють їх функціонування. У дітей цього віку збільшується обсяг мозку, що відповідає за контроль та регулювання емоційних реакцій. Також, зростає ефективність роботи нейронних мереж, що забезпечують сприйняття та розуміння емоційних сигналів з оточуючого середовища.

Отже, розвиток емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку пов'язаний з багатьма фізіологічними змінами, які відбуваються в їхньому організмі. Зростання та розвиток мозку дозволяють дітям краще розуміти та контролювати свої емоції. Також, зростає їхня здатність сприймати та розпізнавати емоційні сигнали від оточуючого середовища.

У молодшому шкільному віці діти також продовжують свій фізичний розвиток, розвиваючи моторику, координацію та м'язову силу. Важливо забезпечувати дітям належну фізичну активність та здорову харчування для підтримки їхнього розвитку. У цей період важливо надавати дітям належну підтримку, сприяти їхньому розвитку, навчати їх здоровим звичкам та

допомагати їм розвивати емоційну стійкість і соціальну компетентність, які будуть важливими навичками у подальшому житті.

Емоційний розвиток дитини молодшого шкільного віку - це процес формування та розвитку емоційної компетентності дитини, який починається з моменту народження та триває протягом всього дитинства. Емоційна компетентність включає у себе різноманітні аспекти емоційного життя дитини, такі як: розпізнавання та вираження емоцій, регуляція емоцій, співпереживання, емоційний інтелект, тобто здатність розуміти власні та чужі емоції та ефективно з ними працювати. [23, С.14]

Дитина в молодшому шкільному віці активно розвиває соціальні емоції, такі як самолюбство, почуття відповідальності, довіри та співпереживання. Набуття навичок соціальної взаємодії з однолітками та здатність заводити друзів є важливим завданням розвитку дитини в цьому віці. Спілкування з однолітками розпочинає нову стадію емоційного розвитку дитини, що характеризується здатністю до емоційної децентрації. Однак дитина все ще залежить від емоційної підтримки вчителя та інших дорослих. [19, С.143]

У цілому, дослідження розвитку емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку допомагають зрозуміти особливості цього вікового періоду та підвищити ефективність педагогічної роботи з дітьми. Емоційний розвиток дитини молодшого шкільного віку є надзвичайно важливим аспектом її розвитку, оскільки саме на цьому етапі формуються основні навички взаємодії з оточуючим світом та здатність до адаптації до змінних умов життя. Емоційна компетентність дитини молодшого шкільного віку визначається здатністю відповідати на подразники, контролювати власні емоції та спілкуватися з іншими людьми в адекватний та продуктивний спосіб. Тому емоційний розвиток є важливою задачею для батьків та педагогів, які повинні створити умови для формування позитивних емоцій, встановити довірливі стосунки з дітьми та навчити їх керувати власними емоціями.

Основними рисами емоційної сфери молодших школярів є: Легка чутливість до подій і забарвленість сприйняття, уяви, розумової і фізичної діяльності емоціями, виразність і щирість у вираженні своїх почуттів - радість, сум, страх, задоволення або незадоволення, схильність до почуття страху; під час навчальної діяльності дитина відчуває страх перед неприємностями, невдачами, невпевненістю у своїх здібностях та неможливістю впоратися з завданням, велика емоційна незафіксованість, часті зміни настрою (від життєрадісності, бадьорості і веселощів до безтурботності), схильність до короткочасних і бурхливих емоційних реакцій, емоційно важливими факторами для молодших школярів є не лише ігри та спілкування з однолітками, але й успіхи у навчанні та оцінка цих успіхів з боку вчителя та однокласників.

Молодші школярі мають обмежену свідомість та розуміння власних та чужих емоцій і почуттів. Вони часто неправильно сприймають міміку інших людей та неправильно розуміють вираження почуттів оточуючих, що може призводити до неадекватних реакцій. Однак, вони вже мають чітке уявлення про базові емоції, такі як страх і радість, і можуть називати п'ять синонімічних слів, які виражають ці емоції. [14]

Важливо зазначити, що розвиток емоційної сфери є складним та багатовимірним процесом, що залежить від багатьох факторів, таких як генетика, соціальне середовище, виховання та досвід дитини. Тому, дослідження емоційного розвитку у дітей молодшого шкільного віку є важливим напрямком в психології та допомагає краще зрозуміти цей процес та його вплив на поведінку та розвиток дитини.

Існує багато чинників, які впливають на емоційний розвиток дитини молодшого шкільного віку. Серед них можна виділити такі, як генетичні особливості, сімейне середовище, особливості виховання, дитяче оточення та інші. Наприклад, дослідження показують, що батьки, які надають підтримку та позитивний емоційний клімат, сприяють позитивному емоційному розвитку дитини.

В молодшому шкільному віці емоційні стани стають тривалішими, стійкішими і глибшими. У цьому віці діти розвивають постійні інтереси та утворюють тривалі дружні стосунки, які базуються на загальних і стійких інтересах. Молодший шкільний вік вважається чутливим періодом для формування емоційного інтелекту, оскільки природна потреба у сприйнятті емоційного оточуючого світу поєднується з активним інтелектуальним розвитком школярів, на якому зосереджена освітня діяльність у початковій школі порівняно з дошкільною освітою. Емоційний інтелект визначається як сукупність взаємопов'язаних когнітивних, рефлексивних, поведінкових та комунікативних здібностей, які мають внутрішню особистісну та міжособистісну спрямованість.[19, ст. 143]

Розвиток емоційної сфери дитини молодшого шкільного віку є надзвичайно важливим етапом у формуванні особистості. Емоції є необхідним елементом життя кожної людини, тому важливо забезпечити їх правильний розвиток. У цьому віці діти вивчають, як розпізнавати свої власні емоції та емоції інших людей, як здійснювати регуляцію своїх емоцій та поводитись відповідно до них. Знання про емоції та їх розвиток допоможуть батькам та вчителям краще розуміти дітей, підтримувати їх в складних ситуаціях та допомагати у формуванні здорової та зрілої особистості.

1.2 Поняття та типологія батьківсько-дитячих відносин

Взаємодія між батьками та їх дітьми є однією з найбільш значущих та складних соціальних взаємодій. Вона впливає на формування та розвиток особистості дитини, відносин у родині, а також на більш широкі соціальні процеси. Розуміння того, які стилі поведінки батьків та їх взаємодія з дітьми можуть впливати на розвиток особистості, є важливим елементом сучасної психології та соціології. У цьому контексті, вивчення типів батьківсько-дитячих відносин допомагає зрозуміти, які фактори впливають на ці взаємодії та як можна покращити якість сімейного життя.

Батьківство – це надзвичайно важлива і складна роль в житті людини. Батьки відіграють ключову роль у формуванні та розвитку дитини, їх виховання та створення комфортних умов для зростання та розвитку.

Дослідження батьківсько-дитячих стосунків є важливою темою в галузі психології та педагогіки. Дослідження цієї теми дозволяє краще зрозуміти вплив батьківства на розвиток дитини, а також допомагає батькам виховувати своїх дітей в ефективний спосіб. У дослідженнях батьківсько-дитячих стосунків вивчається взаємодія батьків з дітьми, їхній вплив на розвиток дитини та взаємні відносини. Вони досліджують різні аспекти, такі як стиль виховання батьків, їхня комунікація з дитиною, відносини між членами родини та їх вплив на психічний розвиток дитини.

Результати досліджень свідчать про те, що якість батьківських стосунків може значно впливати на розвиток дитини, її поведінку, самопочуття та психічне здоров'я. Тому важливо розвивати позитивні та взаєморозуміючі стосунки між батьками та дітьми, що є основою успішного розвитку дитини та формування здорової особистості.[22, С. 236]

Батьківсько-дитячі відносини – це взаємовідносини між батьками та їх дітьми, які визначаються взаємодією різних факторів, таких як культурні, соціальні, економічні та індивідуальні особливості батьків та дітей. Ці відносини можуть включати емоційні аспекти, такі як любов та підтримка, а також практичні аспекти, такі як дисципліна, контроль та комунікація.

Важливими аспектами вивчення взаємин між батьками і дітьми є батьківські установки і позиції. Термін "батьківське ставлення" використовується для вираження загальної взаємозалежності між батьком і дитиною. Воно охоплює суб'єктивно-оцінну, свідомо-вибіркове уявлення про дитину, яке визначає особливості сприйняття батьком дитини, спосіб спілкування з нею і характер впливу на неї. Зазвичай, в структурі батьківського ставлення виділяють емоційний, когнітивний і поведінковий компоненти. Терміни "батьківська позиція" і "батьківська установка" використовуються як

синоніми відносин між батьками і дітьми, але вони різняться ступенем усвідомленості.[26, ст. 100]

Батьківська позиція визначається як цілісне утворення, що відображає реальну спрямованість батьківської виховної діяльності, яка базується на мотивах виховання. Оптимальна батьківська позиція характеризується декількома основними рисами, зокрема адекватністю (прийняттям особливостей дитини), динамічністю (готовністю та бажанням змінювати форми та способи взаємодії з дітьми) та прогностичністю (здатністю батьків передбачати майбутній розвиток своєї дитини та встановлювати відповідну взаємодію).

Батьківські установки включають оцінку того, що дитина може або не може робити, знання про її когнітивний та соціальний розвиток, роль батьків у її житті, мету навчання та бажані способи дисципліни. Установки також можуть служити для захисту самооцінки батьків, встановлюючи стандарти, за якими оцінюється їхнє виконання ролі та встановлюються обмеження відносно різних аспектів батьківської відповідальності. [26, ст. 225]

Батьківсько-дитячі відносини можуть мати значний вплив на розвиток та поведінку дитини. Для дітей, які мають підтримуючі та відкриті відносини з батьками, розвиток емоційної стійкості, самооцінки та соціальних навичок може бути більш успішним. З іншого боку, діти з негативними батьківськими відносинами можуть мати проблеми з емоційною регуляцією, поведінкою та відносинами з іншими людьми.

Дитячо-батьківські стосунки є фундаментальними в сучасній сім'ї та є результатом взаємодії між батьками та дітьми. Вони виникають у результаті внутрішньосімейних зав'язків та відіграють важливу роль у соціальній підготовці дитини. Дитячо-батьківські стосунки можна розглядати як систему взаємних установок, орієнтацій та очікувань між дитиною та дорослими. Вони формуються через спільну діяльність та спілкування у сім'ї. Особливість дитячо-батьківських стосунків полягає в тому, що вони двосторонні та сприяють

формуванню особистості дитини. Ці стосунки залежать від трьох факторів: батьків, дитини та культурно-історичного контексту стосунків.

Дослідження в галузі батьківсько-дитячих відносин проводяться з метою кращого розуміння факторів, що впливають на ці відносини, та розробки ефективних підходів до покращення якості сімейного життя. Тема стосунків батьків та дітей досліджується в рамках різних напрямків психології, таких як психологія розвитку, соціальна психологія, клінічна психологія тощо. У дослідженнях цієї теми використовуються різні методи, такі як анкетування, спостереження, інтерв'ю та інші. [4, С. 489]

Один з найважливіших напрямків досліджень в галузі батьківсько-дитячих відносин - це вивчення різних типів батьківської поведінки та їх впливу на розвиток та поведінку дітей. Дослідження цього типу можуть включати аналіз емоційного клімату в родині, рівня дисципліни та контролю, а також якості спілкування та ступеню взаєморозуміння між батьками та дітьми.

Інші дослідження можуть вивчати вплив різних чинників на батьківсько-дитячі відносини, такі як етнічні та культурні особливості, статеві ролі та соціально-економічний статус сім'ї. Важливою темою досліджень є також вивчення взаємозв'язку між батьківськими відносинами та психічним здоров'ям дітей, включаючи депресію, тривожність та інші проблеми.

Типологія батьківсько-дитячих відносин включає розрізнення різних стилів батьківства та їх вплив на дітей. Це допомагає краще розуміти, які відносини між батьками та дітьми можуть бути здоровими та ефективними, а які можуть викликати проблеми у розвитку та добробуті дітей.

Одна з найбільш відомих типологій – це класифікація батьківських стилів Діани Баумрінд, яка виділила три основних стилів батьківства:

1. *Авторитарний стиль* характеризується високим контролем та низькою відкритістю до думок та інтересів дитини. Батьки, які використовують цей стиль, накладають жорсткі правила та очікують безумовного підпорядкування дитини, часто використовуючи фізичне та вербальне насильство.

2. *Демократичний стиль* характеризується високим контролем та високою відкритістю до думок та інтересів дитини. Батьки, які використовують цей стиль, накладають чіткі правила та очікують від дитини підпорядкування, але в той же час дозволяють дитині відчувати, що їхні думки та почуття важливі.

3. *Пермісивний стиль* характеризується низьким контролем та високою відкритістю до думок та інтересів дитини. Батьки, які використовують цей стиль, дозволяють дитині робити все, що вона хоче, без належного контролю. [2, С. 64].

Пізніше, у 1983 році, дослідники додали четвертий стиль – непричетне виховання. Непричетні батьки забезпечують дітей їжею та дахом над головою, але дають мало емоційної підтримки та не дотримуються стандартів поведінки.

Окрім Д. Баумрінд, існують інші класифікації батьківських стилів:

У дослідженні Е. Маккобі та Дж. Мартіна (1983) були визначені два типи батьківських стилів. *Авторитарний стиль* – це стиль виховання, в якому батьки диктують своїм дітям правила та очікують від них підкорення. Вони не пояснюють свої дії та рішення дітям, а накладають свою волю. У цьому стилі виховання діти часто не мають можливості висловлювати свої думки і бачення. *Демократичний стиль* - це стиль виховання, в якому батьки звертають увагу на потреби та бажання своїх дітей, а також пояснюють свої рішення та дії. Вони дозволяють дітям брати участь у процесі прийняття рішень та надають їм можливість висловлювати свої думки та погляди. [8, ст. 269]

Дж. Мартін та М. Блок визначили три типи батьківських стилів, ці типи батьківських стилів включають:

Підтримка – цей стиль відомий також як дозвільний батьківський стиль. Батьки, які застосовують цей стиль, дозволяють своїм дітям самим приймати рішення та контролювати свої дії. Вони демонструють теплоту та привітність до дітей та не намагаються занадто контролювати їхні дії.

Контроль – цей стиль відомий також як авторитарний батьківський стиль. Батьки, які застосовують цей стиль, ставлять суворі правила та очікують, що їхні

діти будуть підкорятися їм. Вони контролюють та наглядають за діями своїх дітей і часто застосовують суворі наслідки за порушення правил.

Безучасть – цей стиль відомий також як пасивний батьківський стиль. Батьки, які застосовують цей стиль, зазвичай проявляють мало інтересу до своїх дітей та не намагаються контролювати їхні дії. Вони не виявляють емоційну теплоту до своїх дітей і не ставлять перед ними чітких правил.[10, С.163]

Кожна з цих класифікацій має свої особливості та може доповнювати розуміння батьківських стилів виховання та їх вплив на дитину. Вивчення цих класифікацій може допомогти батькам та вихователям визначити свій власний стиль виховання, розуміти, які наслідки можуть бути від такого стилю взаємодії з дітьми, та покращувати взаємини в родині. Важливо зазначити, що жоден стиль батьківства не є повністю позитивним чи негативним, і деякі риси можуть бути корисними у різних ситуаціях. Проте, дослідження показують, що демократичний стиль батьківства зазвичай є найбільш ефективним для створення здорових відносин між батьками та дітьми, а також для досягнення успіху в житті.

Вивчення батьківсько-дитячих стосунків є важливим напрямком наукових досліджень, оскільки вони мають суттєвий вплив на розвиток дитини та її психічне здоров'я. Виявлені типології батьківських стилів та дослідження їх впливу на розвиток дитини дають можливість розробляти ефективні підходи до виховання дітей та забезпечувати їх здоровий розвиток. Однак, важливо зазначити, що батьківські стилі не є статичними і можуть змінюватися в залежності від різних факторів, таких як культурні та соціальні чинники, дитячий вік тощо. Тому, вивчення батьківських стосунків та їх впливу на дітей є невичерпним джерелом досліджень, яке відкриває широкі можливості для подальшого розвитку науки та практики виховання.

Дослідження батьківсько-дитячих стосунків допомагає батькам і фахівцям зрозуміти важливість створення позитивного та здорового середовища для дитини, яке сприяє її успішному розвитку. Хоча ця тема вивчається вже багато

років, все ще багато залишається невідомим. Виникає необхідність у подальшому дослідженні, яке може бути корисним для розвитку нових методів виховання та підтримки дитини в її розвитку. Дослідження з цієї теми дозволяють отримати важливу інформацію про те, як різні фактори, такі як стиль батьківства, емоційна атмосфера в родині, динаміка стосунків між батьками та дитиною, впливають на розвиток дитини.

У психологічній літературі широко досліджується феноменологія взаємин між батьками і дітьми, аналізуються характер та негативні наслідки неадекватного батьківського ставлення і неправильних стилів виховання для розвитку дитини. Проте, деякі аспекти батьківського ставлення, особливо що стосуються його впливу на емоційну сферу дитини, ще недостатньо досліджені і потребують додаткового вивчення.

Формування конкретного типу батьківського ставлення залежить від таких факторів, як особистісні риси і якості батьків, фізичні, психологічні та статеві особливості дитини, особливості подружніх взаємин, соціокультурні фактори, сімейні традиції та етіологічні чинники. Це свідчить про те, що батьківське ставлення є складним психологічним утворенням, яке підпадає під вплив багатьох змінних

1.3 Особливості взаємозв'язку батьківсько-дитячих відносин та розвитку особистості молодшого школяра

Батьківсько-дитячі відносини є однією з найважливіших сфер взаємодії дитини з оточуючим світом. У період молодшого шкільного віку залежність дитини від батьків залишається високою, і саме у цей період взаємодія з батьками має суттєвий вплив на розвиток особистості молодшого школяра. Відносини, які встановлюють батьки зі своїми дітьми, можуть бути визначальним фактором у формуванні різних аспектів дитячої особистості, включаючи емоційний розвиток, соціальну адаптацію, навчальні досягнення та самооцінку.

Стосунки з батьками можуть впливати на розвиток особистості дитини на багато різних рівнях. Наприклад, на рівні емоційного розвитку, батьківська любов та підтримка можуть допомогти дитині створити стійку психологічну основу, що забезпечує їй впевненість у власних силах та навичках.

Батьківські стосунки також можуть впливати на соціальний розвиток дитини, зокрема на розвиток навичок спілкування та взаємодії з іншими людьми. Якщо батьки показують приклад взаємодії з іншими людьми, то дитина може навчитися ефективно спілкуватися та вирішувати конфлікти. З іншого боку, якщо батьки не проявляють інтересу до соціальної взаємодії та не навчають дитину спілкуватися з іншими людьми, це може спричинити соціальну ізоляцію та проблеми в соціальному адаптуванні. [21, С. 191].

Батьківські стосунки впливають на розвиток когнітивних навичок дитини, таких як мислення, увага та пам'ять. Наприклад батьківська підтримка та стимулювання можуть допомогти дитині розвивати мислення, увагу та пам'ять. З іншого боку, негативні батьківські стосунки можуть спричинити стрес, що може впливати на когнітивний розвиток дитини. [17, С. 70].

Стосунки з батьками можуть впливати на самооцінку дитини. Якщо дитина відчуває, що її батьки її люблять, приймають і підтримують, то вона може мати більш високу самооцінку і вірити у свої можливості. Навпаки, якщо дитина відчуває, що батьки не задоволені її поведінкою, постійно критикують або висловлюють негативні коментарі, то це може призвести до падіння самооцінки та відчуття незадоволення самою собою. [16, С. 13].

Деякі дослідження також показують, що якщо батьки занадто захищають своїх дітей, не дають їм зростати і розвиватися самостійно, то це може призвести до низької самооцінки і відчуття нездатності у дітей.

Особливість взаємозв'язку батьківсько-дитячих стосунків та розвитку особистості дитини полягає в тому, що батьківські взаємовідносини та їх вплив на розвиток особистості молодшого школяра є унікальними для кожної родини. Взаємодія між батьками та дітьми залежить від багатьох факторів, таких як

культурні та соціальні норми, особистість батьків, характеристики дитини, стиль виховання та багато інших чинників. Тому, хоча загальні принципи взаємодії можуть бути ідентифіковані, реалізація цих принципів може суттєво відрізнятись в кожній родині.

Ця тема є актуальною для батьків, педагогів та психологів, які працюють з молодшими школярами, адже знання про взаємозв'язок батьківсько-дитячих відносин та розвитку особистості молодшого школяра допоможе їм зрозуміти потреби та особливості кожної дитини, знаходити ефективні способи взаємодії з дітьми та підтримувати їх у розвитку.

Якість батьківських стосунків може впливати на формування емоційної компетентності у дітей. Дитина може навчитися розуміти та виражати свої емоції, якщо їй надають можливість розмовляти про свої почуття з батьками, а також отримує підтримку та визнання своїх емоцій. Це може впливати на її здатність до розв'язання конфліктів, розуміння своїх та інших людей емоцій, а також на створення здорових міжособистісних стосунків.

Наукові дослідження підтверджують, що батьківські стосунки мають значний вплив на розвиток особистості дитини віком від 6 до 10 років. Зокрема, батьківські стилі, які характеризуються високим рівнем підтримки та контролю, сприяють розвитку позитивних емоційних та соціальних навичок у дитини.

Дослідження Діани Баумрінд, Е. Маккобі, Дж. Мартіна [1, 7] та інших авторів показали, що діти, виховані в авторитарному стилі, можуть мати низький рівень самооцінки та відчуття компетентності, оскільки їхні батьки зазвичай контролюють та обмежують їхні дії та відчуття незалежності. З іншого боку, діти, виховані в демократичному стилі, мають високий рівень самооцінки та відчуття компетентності, оскільки їхні батьки підтримують їхню ініціативу та відкриті для діалогу.

Також різні дослідження психологів вказують на те, що батьки, які використовують більш прихильні та демократичні методи виховання, можуть сприяти більш високому рівню адаптивного функціонування у дітей.

Зазначають, що батьки, які використовують більш підтримуючий та прихильний стиль виховання, можуть допомогти дітям розвиватись в емоційно стабільних та позитивних соціальних середовищах.

Загальна концепція полягає в тому, що батьківські стилі можуть впливати на розвиток особистості дитини. Отже, важливо, щоб батьки розуміли, як їхні стосунки з дітьми можуть впливати на їхній розвиток та враховували це при вихованні.

Висновки до першого розділу

Емоційний розвиток дитини молодшого шкільного віку є важливою складовою її загального розвитку, оскільки саме на цьому етапі формуються основи емоційної культури дитини. Важливо забезпечити дитині позитивний емоційний фон, створити атмосферу поваги, розуміння та співпраці в сім'ї та школі. Для цього потрібно вміти прислухатися до дитини, давати їй можливість висловлюватися, виявляти зацікавленість до її думок та почуттів.

Батьківські стосунки мають значний вплив на розвиток особистості дитини молодшого віку. Батьківські стилі виховання можуть впливати на психологічне благополуччя дитини, її емоційний стан, самооцінку, соціальні навички та академічні досягнення.

Батьківсько-дитячі відносини можна класифікувати за типами: авторитарні, демократичні та пермісивні. Кожен з цих типів має свої особливості, які можуть впливати на розвиток особистості дитини. Авторитарні батьки встановлюють жорсткі правила та очікують повного підкорення від дитини, демократичні батьки намагаються підтримувати здоровий баланс між своїми та дитячими потребами, пермісивні батьки дають дітям велику свободу та не накладають на них жорстких обмежень.

Взаємозв'язок батьківсько-дитячих відносин та розвитку особистості молодшого школяра може бути дуже значущим. Необхідно надавати дітям можливість виражати свої думки та почуття, підтримувати їх самостійність та

ініціативність, а також надавати допомогу та підтримку у вирішенні складних ситуацій. Такий підхід може допомогти дитині розвиватися як особистість, набувати впевненість у собі та своїх можливостях

Загалом, успішний розвиток дитини молодшого шкільного віку вимагає багато зусиль та уваги з боку батьків та вчителів. Важливо надавати дітям можливість вибирати, робити помилки та вчитися на них, розвивати їх творчість та індивідуальність. Взаємозв'язок батьківських відносин та розвитку особистості дитини молодшого шкільного віку може бути ключовим фактором у досягненні цих цілей. Відносини, засновані на повазі, розумінні та взаємодії, можуть стимулювати позитивний емоційний розвиток дитини та допомогти їй стати успішною та задоволеною своїм життям.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВІДНОСИН НА РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ДИТИНИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1 Методика та організація дослідження

Виховання дітей є однією з найважливіших задач для батьків та суспільства в цілому. Батьки ставлять перед собою мету виховати дітей, які стануть самостійними, успішними та щасливими людьми. Одним з найважливіших аспектів виховання є формування емоційної сфери дитини. Для досягнення цієї мети батьки повинні мати достатні знання та навички щодо виховання дітей в емоційному плані. Проте, не завжди батьки розуміють, як їхні дії впливають на емоційний стан дитини та які наслідки можуть мати їхні дії на майбутнє дитини. Батьки є основними людьми, які формують поведінку та емоційний стан дитини, тому важливо зрозуміти, як їхні відносини впливають на розвиток емоційної сфери дітей.

Мета експериментального етапу дослідження – визначення взаємозв'язку між батьківськими ставленнями та рівнем тривожності дітей молодшого шкільного віку. Для досягнення цієї мети дослідження використовується «Опитувальник батьківського ставлення» А. Варги і В. Століна та шкала явної тривожності СМАС (адаптація А. М. Прихожан), що дозволить отримати об'єктивні дані про стиль виховання батьків та рівень тривожності дитини.

Дослідно-пошукова робота включала три етапи:

1) на початковому етапі було здійснено перегляд існуючого психодіагностичного інструментарію з досліджуваної проблеми та було виокремлено наступні методики: методику «Опитувальник батьківського ставлення» А. Варги і В. Століна та шкалу явної тривожності СМАС до проведення їх в у дистанційній формі (онлайн-тестування);

2) на основному етапі було проведена діагностика батьківського стилю виховання та рівня тривожності у дітей молодшого шкільного віку.

3) на заключному етапі розроблені практичні рекомендації щодо гармонізації батьківсько-дитячих взаємовідносин

Дослідження проводилося дистанційно у формі тестування-опитування, у якому взяли участь 21 дитина (10-11 р.) та 21 доросла особа.

При виборі методики дослідження ми прагнули, щоб вона дозволяла кількісно фіксувати якісні особливості вимірюваних параметрів, була надійною та доступною у використанні. Для дослідження батьківсько-дитячих стосунків було використано *методику «Опитувальник батьківського ставлення» А. Варги і В. Століна*, для рівня тривожності дитини використовували *шкалу явної тривожності СМАС (адаптація А. М. Прихожан)* (Додаток А)

«Опитувальник батьківського ставлення» – це опитувальник, розроблений А. Варгою та В. Століном, який дозволяє оцінити ставлення батьків до виховання дітей. Він містить 61 питання та відповідей «так» або «ні». Опитувальник дозволяє виявити особливості виховання, ступінь захопленості батьків вихованням, їх очікування від дітей та ставлення до дитини.

Опитувальник складається з 5 шкал:

1) «Прийняття – відторгнення». Ця шкала відображає емоційне відношення до дитини, або негативне (відторгнення) або позитивне (прийняття);

2) «Кооперація». Ця шкала розкриває наскільки дорослий зацікавлений в справах та планах дитини, намагається в усьому допомогти дитині, співчуває їй;

3) «Симбіоз». Питання цієї шкали відображає міжособистісну дистанцію дорослого в спілкуванні з дитиною;

4) «Авторитарна гіперсоціалізація». Дана шкала відображає форму та напрям контролю поведінки дитини;

5) «Інфантилізація (маленький невдаха)». Ця шкала відображає сприйняття та розуміння дитини дорослим, як дорослий ставиться до успіхів або невдач дитини.

Для дослідження тривожності дитини було застосовано шкалу явної тривожності СМАС (адаптація А. М. Прихожан). Методика містить 53 питання та відповідей «вірно» або «невірно». Ця методика дозволяє оцінити рівень тривожності у дітей.

На основі отриманої оцінки виходить характеристика рівня тривожності дитини:

1-2: Стан тривожності піддослідному не властиво (відсутні ознаки тривоги, страху або побоювання.).

3-6: Нормальний рівень тривожності (необхідний для адаптації та продуктивної діяльності)

7-8: Дещо підвищена тривожність (часто буває пов'язана з обмеженим колом ситуацій, певною сферою життя).

9: Явно підвищена тривожність (виражена тривога, страх або побоювання, які відчутно впливають на його поведінку та емоційний стан.).

10: Дуже висока тривожність (група ризику, надмірна тривога, яка суттєво впливає на його життя та психічний стан, може бути супроводжена панікою або фобіями.).

2.2 Аналіз результатів дослідження впливу батьківсько-дитячих відносин на розвиток емоційної сфери молодшого школяра

На першому експериментальному етапі нашого дослідження було визначено показники батьківського відношення досліджуваних батьків за допомогою методики «Опитувальник батьківського ставлення» А. Варги і В. Століна в дистанційній формі (онлайн-режимі) з дорослими особами. Аналіз отриманих результатів представлено в таблиці 2.1. та на рисунку 2.1.

Таблиця 2.1.

Показники батьківського ставлення досліджуваних батьків

Шкала	Високі показники	Середні показники	Низькі показники
Прийняття-відторгнення	33%	48%	19%
Кооперація	67%	24%	9%
Симбіоз	28%	58%	14%
Авторитарна гіперсоналізація	38%	48%	14%
Інфантилізація	9%	33%	58%

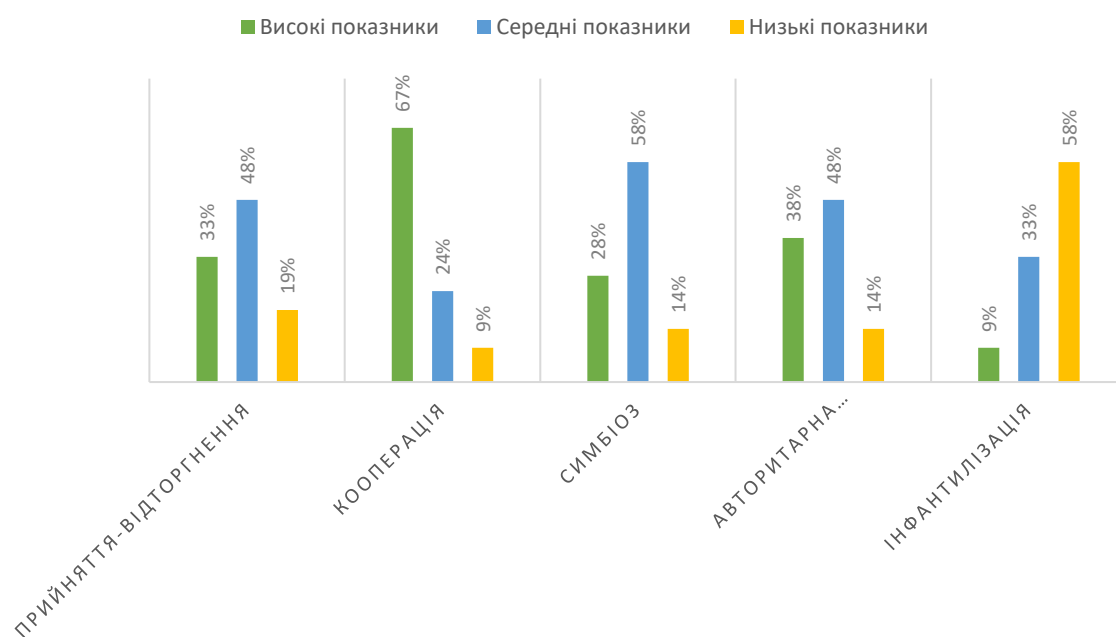

Рис. 2.1. Показники батьківського ставлення досліджуваних батьків

Як випливає з представлених показників в табл. 2.1 і рисунку 2.1., за шкалою «прийняття-відторгнення» більшість батьків висловлюють своє прийняття щодо своїх дітей. Тобто, вони більш схильні до позитивних емоцій та ставлення до своїх дітей. Однак, є й ті, які висловлюють своє відторгнення,

батьки відносно часто можуть відчувати по відношенню до своїх дітей такі почуття як злість, роздратування.

За шкалою «кооперація» результати показують, що в 14-ти (67%) сім'ях батьки проявляють інтерес до того, що цікавить дитину, високо оцінюють здібності дитини. Це може свідчити про те, що батьки дотримуються принципів демократичного виховання, де взаємодія з дітьми побудована на спільній роботі та взаєморозумінні.

За шкалою «симбіоз» виходить, що в 6-ти сім'ях батьки намагаються бути як можна ближче з дитиною та хочуть захищати дітей від неприємностей, в 12-ми сім'ях батьки встановили комфортну дистанцію з дитиною, це значить, що батьки проявляють достатньо турботи дитині і дають їй необхідну самостійність, в 3-х сім'ях є значна дистанція між батьками та дитиною.

Шкала «авторитарна гіперсоналізація» вказує на те, що в 8 сім'ях батьки поводять себе доволі авторитарно по відношенню до дитини задаючи їй строгую дисципліну, в 10-ти сім'ях батьки ставляться до своїх дітей з певною вимогою, але при цьому не диктують своєї волі щодо всього, що стосується дітей, в 3-х сім'ях контроль зі сторони батьків майже відсутній.

За шкалою «інфантилізація» видно, що більшість батьків сприяють розвитку дорослих якостей у своїх дітей та в разі невдач батьки продовжують вірити в свою дитину та в її здібність впоратись з цією невдачею.

Результати опитування свідчать про те, що батьки відносяться до своїх дітей з прийняттям, співпрацею та певною вимогою, але при цьому не перетворюються на друзів для своїх дітей. Вони також сприяють розвитку дорослих якостей у своїх дітей, дозволяючи їм виходити з дитячого віку. Однак, є деякі випадки відторгнення дітей, а також низькі показники симбіозу, що може свідчити про певні проблеми взаємодії з дітьми.

Наступним кроком емпіричного дослідження було встановлено рівня тривожності у досліджуваних дітей за допомогою методики «Шкала явної тривожності СМАС» (адаптація А. М. Прихожан) в дистанційній формі (онлайн-

режимі) з дітьми віком 10-11 років. Аналіз отриманих результатів представлено в таблиці 2.2 і рисунку 2.2.

Таблиця 2.2

Показники рівня тривожності досліджуваних

Рівень тривожності		Досліджувані (у№)
1-2	Стан тривожності не властивий	5%
3-6	Нормальний рівень тривожності	52%
7-8	Деяко підвищена тривожність	24%
9	Явно підвищена тривожність	14%
10	Дуже висока тривожність	5%

Таблиця 2.2

Схематично зображені результати у вигляді діаграми (рис. 2.2)

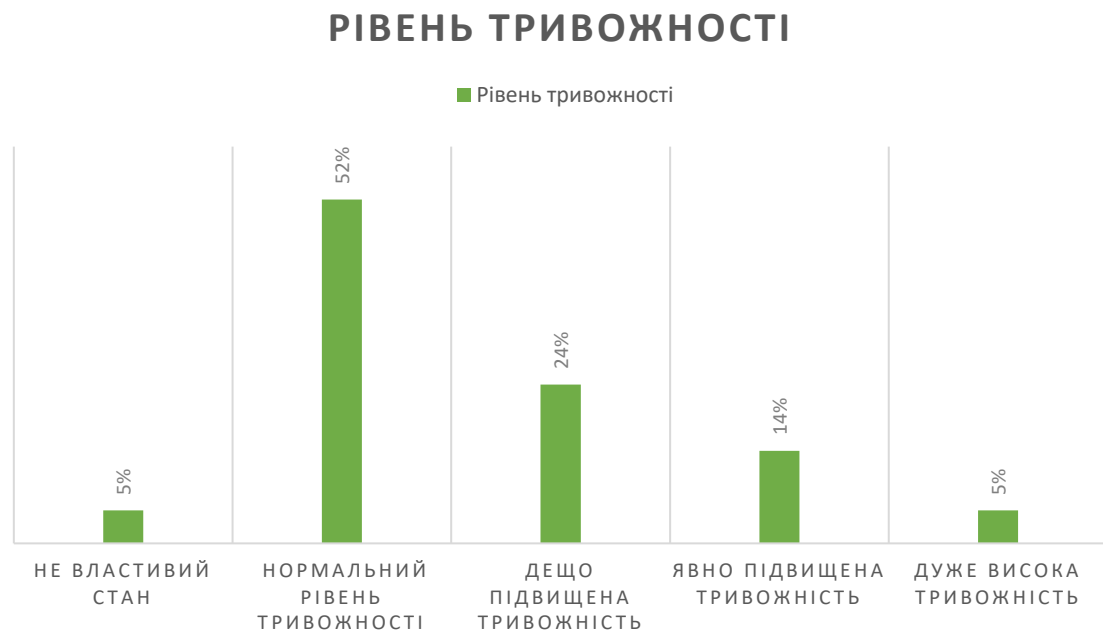

Рис. 2.2. Показники рівня тривожності досліджуваних

Результати дослідження свідчать про те, що значна частина дітей (52%) має нормальний рівень тривожності, тоді як інші мають підвищену тривожність (24%), 14% мають явно підвищений, а 10% мають дуже високий рівень тривожності. Таким чином, можна зробити висновок, що у цієї групи дітей є деякий ризик виникнення проблем з тривожністю, особливо в групах з підвищеною та дуже високою тривожністю. Такі результати можуть вказувати

на необхідність проведення подальших досліджень та вжиття заходів для запобігання проблем з тривожністю серед підлітків.

Для виявлення зв'язку між батьківським ставленням та рівнем тривожності дітей застосовано методику рангової кореляції Спірмена.

У якості критеріїв були обрані:

- Стиль батьківського ставлення
- Рівень тривожності дітей

У ході математичного обчислення були отримані дані щодо рангів та матриці рангів (додаток В).

Перевірка правильності складання матриці на основі обчислення контрольної суми:

$$\sum x_{ij} = \frac{(1+n)n}{2} = \frac{(1+15)15}{2} = 120$$

Сума по стовпчиках матриці рівні між собою та контрольної суми, отже, матриця складена правильно.

Оскільки серед значень ознак x і зустрічається кілька однакових, тобто утворюються пов'язані ранги, то у такому разі коефіцієнт Спірмена обчислюється як:

$$r = 1 - \frac{\sum 6d^2 + A + B}{n^3 - n}$$

Де

$$A = \frac{1}{12} \sum (A_j^3 - A_j)$$

$$B = \frac{1}{12} \sum (B_k^3 - B_k)$$

j – номери зв'язків по порядку для ознаки x ;

A_j - число однакових рангів в j -й зв'язці x ;

k – номери зв'язків по порядку для ознаки y ;

B_k - число однакових рангів в k -й зв'язці по y .

$$A = [(23-2) + (23-2) + (23-2) + (23-2) + (23-2)]/12 = 2.5$$

$$B = [(23-2) + (103-10)]/12 = 83$$

$$D = A + B = 2.5 + 83 = 85.5$$

$$p = 1 - \frac{6 \cdot 372 + 85.5}{15^3 - 15} = 0.31$$

Зв'язок між ознакою Y і фактором X слабкий та прямий, отже, батьківський стиль виховання може мати обмежений вплив на рівень тривожності дитини, оскільки вплив батьківського стилю виховання на рівень тривожності у дитини може бути досить складним і залежати від багатьох факторів, таких як генетичні фактори, соціальне середовище, особистісні риси дитини, рівень стресу тощо.

Слабкий вплив батьківського стилю виховання на рівень тривожності у дитини не означає, що виховання не має значення для розвитку дитини. Навпаки, батьківський стиль виховання може мати важливий вплив на розвиток дитини в багатьох інших аспектах, таких як самоповага, соціальна адаптація та емоційна регуляція.

2.3 Практичні рекомендації щодо гармонізації батьківсько-дитячих взаємовідносин

Батьківські відносини є одним з найважливіших елементів в розвитку дитини, особливо на ранніх етапах її життя. Емоційний розвиток, типологія та особливості взаємозв'язку батьківсько-дитячих відносин та розвитку особистості молодшого школяра - це теми, які є актуальними та важливими для розуміння взаємодії дітей та батьків на цьому етапі життя.

Знання про емоційний розвиток дитини та типи батьківсько-дитячих відносин є ключовими для будь-якої батьківської практики. Відносини між батьками та дітьми мають вирішальний вплив на формування особистості дитини, її емоційний та соціальний розвиток. Особливо важливо розуміти ці аспекти у віці молодших школярів, коли дитина переживає значні зміни у своєму житті та навколишньому середовищі.

Зрозуміло, що кожна сім'я унікальна, і відносини між батьками та дітьми можуть бути дуже різними. Проте, дослідження вказують на те, що деякі типи

батьківських підходів можуть мати більш сприятливий вплив на розвиток дитини, ніж інші.

Батьківсько-дитячі взаємовідносини є однією з найважливіших складових успішного виховання та розвитку дитини. Емоційне благополуччя та стабільність відносин між батьками та дітьми є ключовими факторами у формуванні позитивного емоційного стану дитини, її самооцінки та соціальної компетентності. Тому, гармонійні батьківсько-дитячі взаємовідносини є важливим аспектом виховання дитини та її емоційного розвитку. У зв'язку з цим, практичні рекомендації щодо гармонізації батьківсько-дитячих взаємовідносин мають велике значення в сучасному суспільстві.

Отримати гармонійні батьківські відносини з дітьми можна через дотримання певних принципів та практик. Ось деякі практичні рекомендації:

1. Встановлюйте правильний тон у взаємодії з дітьми. Розмовляйте з ними з повагою та любов'ю, вислуховуйте їхні думки та почуття, використовуйте позитивну мову, висловлюйте подяку та заохочення.

2. Давайте дітям можливість вирішувати проблеми самостійно. Навчіть своїх дітей самостійно вирішувати проблеми, а не робити це за них. Надавайте підтримку та поради, але давайте їм можливість вирішувати проблеми самостійно, це розвиває їхню впевненість в собі та навички самостійності.

3. Сприяйте розвитку емоційної інтелектуальності. Навчіть своїх дітей розуміти свої почуття та емоції, вчіть їх виявляти емпатію та розуміти почуття інших людей. Допоможіть дітям розвивати навички соціального спілкування, які допоможуть їм в майбутньому.

4. Слідкуйте за фізичним здоров'ям дитини. Забезпечте своїм дітям достатню кількість сну, здорове харчування та фізичну активність. Важливо регулярно відвідувати лікаря та вести здоровий спосіб життя.

5. Дайте дітям можливість розвивати свої інтереси та хобі. Допоможіть своїм дітям знайти їхні улюблені заняття та хобі, і дайте їм можливість розвивати

ці інтереси. Це допоможе дітям розвивати таланти та навички, а також допоможе їм розкрити свій потенціал.

6. Показуйте приклад своїм дітям. Якщо ви хочете, щоб ваші діти поводитися добре, то самі маєте бути добрими. Намагайтеся показувати своїм дітям, як вести себе в різних ситуаціях та як розв'язувати проблеми.

7. Визначайте правила та очікування. Важливо встановлювати чіткі правила та очікування щодо поведінки дітей. Роз'яснюйте, чому деякі речі дозволені, а деякі ні, і створіть систему нагород та покарань, яка буде діяти для всіх дітей однаково.

8. Створюйте час для спілкування. Намагайтеся знайти час для регулярного спілкування зі своїми дітьми, без телефонів та інших відволікаючих речей. Спілкуйтеся про те, як пройшов день, які проблеми виникли, які успіхи були.

9. Підтримуйте позитивну атмосферу вдома. Намагайтеся створити позитивну атмосферу вдома, забезпечивши безпеку, затишок та відчуття тепла. Відкривайте для дітей свої серця, говоріть про свої думки та почуття, дайте їм знати, що ви любите їх. [9]

Гармонійні батьківсько-дитячі взаємовідносини є ключовим фактором успішного виховання та розвитку дитини. Для досягнення таких відносин необхідно дотримуватися певних принципів та рекомендацій, які містяться у практичних рекомендаціях щодо гармонізації батьківсько-дитячих взаємовідносин. Ці рекомендації спрямовані на підтримку емоційної стабільності дитини, розвиток її особистості та збереження довіри та співпраці в родині. Поєднання зусиль батьків та фахівців в галузі психології дозволить створити сприятливі умови для формування здорової та емоційно стійкої особистості у дітей.

Крім того, важливо пам'ятати, що кожна дитина унікальна та має свої власні особливості та потреби. Тому, дотримуючись загальних принципів виховання, необхідно також враховувати індивідуальні особливості дитини та

адаптувати підхід до її потреб. Батьки повинні створювати сприятливу та безпечну атмосферу для дітей, проявляти зацікавленість та увагу до їхніх справ та інтересів, вчитися слухати та спілкуватися з дітьми, підтримувати та надихати їх на досягнення нових цілей.

У цьому контексті, розуміння та підтримка батьками емоційного розвитку дитини грають важливу роль у формуванні її психологічної стійкості та адаптації до навколишнього середовища. Взаємодія між батьками та дітьми повинна бути заснована на довірі, взаєморозумінні та взаємопідтримці, що стане основою для подальшого успішного розвитку дитини та її позитивної взаємодії зі світом. Отже, дотримання рекомендацій щодо гармонізації батьківсько-дитячих взаємовідносин може стати важливим кроком до забезпечення успіху та щастя для дитини та її сім'ї.

Висновки до другого розділу

Завданням емпіричного дослідження було виявлення впливу батьківського відношення на рівень тривожності дитини.

Дослідження проводилося дистанційно у формі тестування-опитування, у якому взяли участь 21 доросла особа і відповідна кількість дітей віком 10-11 років.

Методику «Опитувальник батьківського ставлення» А. Варги і В. Століна було адаптовано для проведення в дистанційній формі, метою було виявлення типу батьківського ставлення до дитини. Аналіз та статистична обробка встановили, що високі показники типу «прийняття-відторгнення» мають 7 батьків (33%), середні – 10 (48%), низькі – 4 (19%), за шкалою «кооперація» високі – 14 (67%), середні – 5 (24%), низькі – 2 (9%), за шкалою «симбіоз» високі – 6 (28%), середні – 12 (58%), низькі – 3 (14%), за шкалою «Авторитарна гіперсоналізація» високі – 8 (38%), середні – 10 (48%), низькі – 3 (14%), за шкалою «інфантилізація» високі – 2 (9%), середні – 7 (33%), низькі – 12 (58%). Це дослідження оцінювало рівень соціально-психологічних характеристик

батьків, зокрема їхніх показників прийняття-відторгнення, кооперації, симбіозу, авторитарної гіперсоналізації та інфантилізації. Аналіз та статистична обробка показали, що більше половини батьків мають середні рівні показників, але деякі з них мають високі та низькі рівні за різними шкалами.

Наступний етапом було дослідження рівня тривожності дітей за допомогою методики «шкала явної тривожності СМАС» (адаптація А. М. Прихожан). Аналіз та статистична обробка встановили, що стан тривожності не властивий 1 дитині (5%), нормальний рівень тривожності мають 11 дітей (52%), дещо підвищену тривожність – 5 (24%), явно підвищену тривожність – 3 (14%), дуже високу тривожність – 1 (5%).

Для виявлення зв'язку між батьківським ставленням та рівнем тривожності дитини застосовано методику рангової кореляції Спірмена. У ході роботи встановлено, що зв'язок між ознакою Y і фактором X слабкий і прямий, отже, батьківський стиль виховання може мати обмежений вплив на рівень тривожності дитини.

На останньому етапі були приведені практичні рекомендації щодо гармонізації батьківсько-дитячих взаємовідносин.

ВИСНОВКИ:

Емоційна сфера дитини є дуже важливою для її розвитку і має великий вплив на її поведінку та ставлення до світу. Емоційний розвиток дитини охоплює різноманітні аспекти, такі як розуміння та вираження емоцій, управління емоціями, розвиток емпатії та соціальних навичок. У молодшому шкільному віці діти вчаться розпізнавати та називати емоції, розуміти, як вони впливають на поведінку, вчаться виражати свої емоції словами та невербально.

Емоції впливають на різні аспекти життя дитини, включаючи її психологічний стан, соціальну взаємодію, когнітивний розвиток та навчання. Дитячі емоції можуть виявлятися у формі радості, суму, страху, злості та багатьох інших. Для оптимального розвитку дитини важливо забезпечити позитивну емоційну атмосферу, де вона відчуває підтримку, розуміння та можливість виражати свої почуття.

Батьківсько-дитячі стосунки мають велике значення для розвитку дитини молодшого шкільного віку. Взаємини з батьками формуються на основі емоційного спілкування, довіри, поваги та зрозуміння. Ці стосунки допомагають дитині стати емоційно стабільнішою та соціально адаптованою. Батьки повинні вміти розуміти та контролювати свої емоції, щоб допомогти дитині управляти власними почуттями. Необхідно створювати позитивні зв'язки з дитиною, сприяти розвитку її емоційного інтелекту та визнавати досягнення. Не можна використовувати фізичне насилля, оскільки це шкодить дитині та псує взаємини між дорослим та дитиною.

Батьки повинні забезпечувати свою дитину затишним та безпечним середовищем, де вона має змогу вільно висловлювати свої думки та почуття. Важливо навчити дитину взаємодіяти з іншими людьми, вчити її співпрацювати та дотримувати правил соціальної поведінки.

Значення батьківсько-дитячих стосунків для розвитку дитини полягає в тому, що вони формують її морально-етичні цінності, ставлення до життя та соціальну поведінку. Якщо батьківські стосунки негативно впливають на

дитину, це може відобразитися на її психологічному стані, поведінці та навчальних успіхах. Тому важливо, щоб батьки забезпечували здорові та позитивні стосунки зі своєю дитиною, що стане фундаментом для її успіхів у майбутньому.

В результаті емпіричного дослідження за допомогою методики "Опитувальник батьківського ставлення" А. Варги і В. Століна можна зробити наступні висновки: вивчення батьківського ставлення виявляє різноманітність підходів батьків до виховання своїх дітей. Це показує, що батьки мають різні рівні прийняття, відторгнення, співпраці та інших аспектів стосунків з дітьми. Значна частина батьків проявляють високу готовність до співпраці з дітьми, що може сприяти позитивному розвитку та взаєморозумінню у сімейних відносинах. Присутність різних рівнів симбіотичних ставлень свідчить про потребу батьків у зближенні та взаємозалежності з дітьми. Виявлені показники авторитарної гіперсоналізації та інфантилізації вказують на можливість дисбалансу в батьківському ставленні, де батьки можуть перекривати дитину або недооцінювати її самостійність та розвиток. В цілому, дослідження демонструє, що батьківське ставлення має різноманітність, що впливає на формування сімейних відносин і виховання дітей.

Дослідження рівня тривожності дітей за допомогою методики «шкала явної тривожності СМАС» виявило, що є різні рівні тривожності серед досліджуваних дітей. Встановлено, що стан тривожності не властивий лише одній дитині, у більшості дітей спостерігається нормальний рівень тривожності. Деякі діти виявили дещо підвищену тривожність, явну підвищену тривожність та навіть дуже високу тривожність.

Застосована методика рангової кореляції Спірмена підтвердила, що зв'язок між батьківським ставленням та рівнем тривожності дитини є слабким і прямим. Це означає, що батьківський стиль виховання може мати лише обмежений вплив на рівень тривожності дитини.

Цей висновок підкреслює, що тривожність дитини залежить від багатьох інших факторів, крім батьківського стилю. Соціальне оточення, особисті характеристики дитини та інші зовнішні чинники можуть також впливати на її рівень тривожності. Отже, існує різноманітність рівнів тривожності серед дітей, і цей рівень тривожності може залежати від багатьох інших факторів, не обмежуючись лише батьківським ставленням.

Гармонія в батьківсько-дитячих взаємовідносинах є ключовою для здорового розвитку дитини. Вона може бути досягнута шляхом відкритої комунікації, взаємної поваги, турботи та любові. Важливо показувати розуміння і толерантність, а також забезпечувати стабільне і підтримуюче середовище для дитини. Тому в роботі були приведені рекомендації для покращення батьківсько-дитячих стосунків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Baumrind, D. Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology*, 4(1p2), 1971, p.1-103.
2. Baumrind, D. Parenting styles and adolescent development. *Psychological Bulletin*, 89(4), 1966, p. 64-616.
3. Bowlby, J. Attachment and loss: Retrospect and prospect. *American Journal of Orthopsychiatry*, 52(4), 1982. p. 664-678.
4. Darling, N., Steinberg, L. Parenting style as context: An integrative model. *Psychological Bulletin*, 113(3), 1993, p.487-496.
5. Delboeuf, J., Brasler, I. The parental styles questionnaire. *European Journal of Psychological Assessment*, 8(1), 1992, p.17-24.
6. Goldman, D., Zuckerman, M. The development of emotional competence in early childhood. In *Handbook of emotional development*, 2016, p. 303-315.
7. Maccoby, E. E., Martin, J. A. Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. In P. H. Mussen (Ed.), *Handbook of child psychology: Vol. 4. Socialization, personality, and social development?* 1983, p. 1-101
8. Maccoby, E. E., Martin, J. A. The impact of parental styles and the emotional adjustment of preadolescents. *Journal of Early Adolescence*, 3(3),1983, p.269-288.
9. Markham, L. *Peaceful parent, happy kids: How to stop yelling and start connecting*, 2014
10. Martin, J. A., & Block, M. E. Child-centeredness and parenting styles. *Developmental Review*, 2(3), 1982, p.163-184.
11. Mavrikidis, E., Botsoglou, K., Koustelios A. Parenting styles and children's adaptive functioning: A longitudinal study. *Journal of Child and Family Studies*, 26(4), 2017, p.1023-1034.

12. Nelson, C. A. The ontogeny of human memory: A cognitive neuroscience perspective. *Developmental Psychology*, 36(5), 2000, p.586-597.
13. Булгакова, О. Ю., Азаркіна, О. В. (2020). Теоретичні основи вивчення дитячо-батьківських стосунків у психологічних дослідженнях. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*, 31(70), № 3, 100.
14. Бюлер, К. *Дитинство*. Тьубінген: Mohr., 1913
15. Головіна, Н. М. Особливості взаємозв'язку батьківсько-дитячих відносин та психологічні фактори розвитку особистості молодшого школяра. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Серія: Педагогіка, психологія*, (14), 2010, ст.113-117.
16. Данилова, Н. Д. Особистісні особливості дитини та вплив родинних стосунків на їх формування. *Педагогіка та психологія*, 3(101), 2016, ст.13-17.
17. Дуліба, О. М., Літай, І. М. Батьківські підходи до виховання дітей та їх вплив на когнітивний розвиток. *Наукові записки. Серія: Психологія*, 17, 2017, ст.70-74.
18. Кокун О.М, «Психофізіологія», 2006, ст. 61
19. Лелюх-Степанчук, О. О. Особливості емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку, 2018, ст. 140-143
20. Литвиненко, Л. В. Особливості батьківської поведінки та її вплив на розвиток особистості дитини молодшого шкільного віку. *Педагогіка вищої та середньої школи*, (42), 2015, ст.100-106.
21. Передерій О. Вплив сім'ї на соціально-емоційний розвиток дитини дошкільного віку, 2019, с. 191
22. Повалій. Л. В. Специфіка батьківсько-дитячих взаємин у сучасній сім'ї, Видавництво "Нова думка". Київ. – с.236
23. Савченко Ю. С. Розвиток емоційного інтелекту учнів молодшого шкільного віку 12 (31), 2014, ст. 14

24. Шевцова Г. Г. Молодший шкільний вік: традиції та інновації в дослідженнях. Педагогічні науки: Зб. наук. праць. – Вип. LXVIII. – м. Херсон, ХДУ, 2015. – С. 134 – 138.

25. Шевченко, О. О. Формування відносин батьків та дітей в процесі соціалізації молодших школярів. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Педагогіка, (55), 2019, ст.108-116.

26. Шевчук В.В., Тесленко М.М. (2021). "Дитячо-батьківські стосунки в сім'ях, які виховують дітей із комплексними порушеннями розвитку", (21), 2021, ст.225

27. Яременко, М. Л. Емоційний розвиток молодших школярів: теоретичні та практичні аспекти. Педагогіка XXI століття: наука, освіта, інновації, 1(9), 2015, ст.115-121.

ДОДАТКИ

Методика «Опитувальник батьківського ставлення» А. Варги і В.

Століна

Інструкція. На кожне твердження дайте відповідь «так» або «ні».

Аналіз результатів здійснюється за допомогою ключа до тесту.

Ключ до тесту.

Прийняття-відштовхування: 3, 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 24, 26, 27,
29, 37, 38, 39, 40, 42,

43, 44, 45, 46, 47, 49, 52, 53, 55, 56, 60.

Образ соціальної бажаності поведінки: 6, 9, 21, 25, 31, 34, 35, 36.

Симбіоз: 1, 5, 7, 28, 32, 41, 58.

Авторитарна гіперсоціалізація: 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.

«Маленький невдаха»: 9, 11, 13, 17, 22, 28, 54, 61.

Порядок підрахунку тестових балів.

При підрахунку тестових балів за всіма ознаками враховується відповідь "вірно".

Високий тестовий бал по відповідним шкалам інтерпретується як:

- прийняття-відторгнення
- кооперація
- симбіоз
- гіперсоціалізація
- інфантилізація

Тестовий матеріал (питання):

1. Я завжди співчуваю дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхилилась від

норми.

5. Потрібно як надалі тримати свою дитину від реальних життєвих проблем, якщо вони його

травмують.

6. Я відчуваю до дитини почуття прихильності.

7. Гарні батьки відокремлюють дитину від труднощів життя.

8. Моя дитина часто неприємна мені.

9. Я завжди намагаюсь допомогти своїй дитині.

10. Буває так, що знущання над дитиною має велику користь.

11. Я відчуваю смуток по відношенню до дитини.

12. Моя дитина нічого не досягне в житті.

13. Мені здається що діти знущаються над моєю дитиною.

14. Моя дитина часто робить такі вчинки, які окрім смута нічого не варта.

15. Для своїх років моя дитина незріла.

16. Моя дитина веде себе погано, щоб досадити мені.

17. Моя дитина всмоктує в себе як погане як «губка».

18. Мою дитину важко навчити гарним манерам при всьому бажанні.

19. Дитину треба тримати в рамках, тоді з неї вийде порядна людина.

20. Я люблю коли, друзі моєї дитини приходять до нас у гості.

21. Я приймаю участь в вихованні своєї дитини.

22. До моєї дитини «клеїться» все погане.

23. Моя дитина не досягне успіху у житті.

24. Коли в компанії розмовляють про дітей, мені соромно, що дитина не така грамотна, як мені

хотілось.

25. Я жалію свою дитину.

26. Коли я порівнюю свою дитину з однолітками, вони здаються мені доросліше за поведінкою.

27. Я з задоволенням проводжу вільний час зі своєю дитиною.

28. Я часто жалію про те, що моя дитина росте та дорослішає, і з задоволенням згадую її маленькою.
29. Я часто ловлю себе на ворожому ставленні до дитини.
30. Я мрію, про те, щоб моя дитина досягла всього того, чого я не зміг досягти в житті.
31. Батьки повинні пристосуватися до дитини, а не лише вимагати цього від нього.
32. Я намагаюсь виконати всі побажання моєї дитини.
33. При прийнятті родинною рішень слід враховувати думку дитини.
34. Я дуже цікавлюсь життям дитини.
35. У конфлікті з дитиною я часто можу признати, що дитина має рацію.
36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.
37. Я завжди враховую думку дитини.
38. Я з дитиною підтримую дужні стосунки.
39. Головна причина капризів моєї дитини — егоїзм, упертість и лінь.
40. Не можливо нормально відпочити, якщо проводити відпустку з дитиною.
41. Найголовніше, щоб у дитини було спокійне та безтурботне дитинство.
42. Іноді мені здається, що моя дитина не здатна на гарні вчинки.
43. Я розподіляю захоплення своєї дитини.
44. Моя дитина може вивести з себе кого завгодно.
45. Я розумію смуток своєї дитини.
46. Моя дитина часто роздратовує мене.
47. Виховання дитини – постійна трата нервів.
48. Сувора дисципліна у дитинстві розвиває твердий характер.
49. Я не довіряю своїй дитині.
50. За вимогливе ставлення до дитини, діти дякують потім.
51. Іноді мені здається, що я не навиджу свою дитину.

52. В моїй дитині більше недоліків, ніж достоїнств.
53. Я поділяю інтереси своєї дитини.
54. Моя дитина не в змозі щось зробити самостійно, а якщо і зробить, то обов'язково не так.
55. Моя дитина виростає непристосована до життя.
56. Моя дитина подобається мені така, яка є.
57. Я добре слідкую за станом здоров'я моєї дитини.
58. Часто я пишаюся своєю дитиною.
59. Дитина не повинна мати секретів від батьків.
60. Я не високої думки про якість моєї дитини і не скриваю від неї це.
61. Бажано, щоб дитина дружила з тими дітьми, які подобаються її батькам.

Методика «шкала явної тривожності CMAS» (адаптація А. М. Прихожан)

Інструкція. На наступних сторінках напечатані пропозиції. Около кожного из них два варианта ответа: верно и неверно. В предложениях описаны события, случаи, переживания. Внимательно прочти каждое предложение и реши, можешь ли ты отнести его к себе, правильно ли оно описывает тебя, твое поведение, качества. Если да, поставь галочку в колонке Верно, если нет - в колонке Неверно. Не думай над ответом долго. Если не можешь решить, верно, или неверно то, о чем говорится в предложении, выбирай то, что бывает, как тебе кажется, чаще. Нельзя давать на одно предложение сразу два ответа (т. е. подчеркивать оба варианта). Не пропускай предложения, отвечай на все подряд.

Ключ к тесту

Ключ к субшкале «социальной желательности» (номера пунктов CMAS)

- Ответ «Верно»: 5, 17, 21, 30, 34, 36.
- Ответ «Неверно»: 10, 41, 47, 49, 52.

Ключ к субшкале тревожности

- Ответы «Верно»: 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 35, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 50, 51, 53.

Тестовый материал

№	Утверждение	Верно	Неверно
1	Тебе трудно думать о чем-нибудь одном.		
2	Тебе неприятно, если кто-нибудь наблюдает за тобой, когда ты что-нибудь делаешь		
3	Тебе очень хочется во всем быть лучше всех.		
4	Ты легко краснеешь.		
5	Все, кого ты знаешь, тебе нравятся.		
6	Нередко ты замечаешь, что у тебя сильно бьется сердце.		
7	Ты очень сильно стесняешься.		
8	Бывает, что тебе хочется оказаться как можно дальше отсюда.		
9	Тебе кажется, что у других все получается лучше, чем у тебя.		
10	В играх ты больше любишь выигрывать, чем проигрывать.		
11	В глубине души ты многого боишься.		
12	Ты часто чувствуешь, что другие недовольны тобой.		
13	Ты боишься остаться дома в одиночестве.		
14	Тебе трудно решиться на что-либо.		
15	Ты нервничаешь, если тебе не удастся сделать то, что тебе хочется.		
16	Часто тебя что-то мучает, а что – не можешь понять.		
17	Ты со всеми и всегда ведешь себя вежливо.		

18	Тебя беспокоит, что тебе скажут родители.		
19	Тебя легко разозлить.		
20	Часто тебе трудно дышать.		
21	Ты всегда хорошо себя ведешь.		
22	У тебя потеют руки.		
23	В туалет тебе надо ходить чаще, чем другим детям.		
24	Другие ребята удачливее тебя.		
25	Для тебя важно, что о тебе думают другие.		
26	Часто тебе трудно глотать.		
27	Часто волнуешься из-за того, что, как выясняется позже, не имело значения.		
28	Тебя легко обидеть.		
29	Тебя все время мучает, все ли ты делаешь правильно, так, как следует.		
30	Ты никогда не хвастаешься.		
31	Ты боишься того, что с тобой может что-то случиться.		
32	Вечером тебе трудно уснуть.		
33	Ты очень переживаешь из-за оценок.		
34	Ты никогда не опаздываешь.		
35	Часто ты чувствуешь неуверенность в себе.		
36	Ты всегда говоришь только правду.		
37	Ты чувствуешь, что тебя никто не понимает.		
38	Ты боишься, что тебе скажут: «Ты все делаешь плохо».		
39	Ты боишься темноты.		
40	Тебе трудно сосредоточиться на учебе.		
41	Иногда ты злишься.		
42	У тебя часто болит живот.		

43	Тебе бывает страшно, когда ты перед сном остаешься один в темной комнате.		
44	Ты часто делаешь то, что не стоило бы делать.		
45	У тебя часто болит голова.		
46	Ты беспокоишься, что с твоими родителями и что-нибудь случится.		
47	Ты иногда не выполняешь свои обещания.		
48	Ты часто устаешь.		
49	Ты часто грубишь родителям и другим взрослым.		
50	Тебе нередко снятся страшные сны.		
51	Тебе кажется, что другие ребята смеются над тобой.		
52	Бывает, что ты врешь.		
53	Ты боишься, что с тобой случится что-нибудь плохое.		

Додаток В

Коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.

Надамо ранги ознакою Y і фактору X.

X	Y	ранг X, d_x	ранг Y, d_y
33	5	8	11
48	52	11	15
19	24	5	14
67	14	15	13
24	5	6	11
9		1	1
28		7	1
58		13	1
14		3	1
38		10	1
48		11	1
14		3	1
9		1	1
33		8	1
58		13	1

Матриця рангів

ранг X, d_x	ранг Y, d_y	$(d_x - d_y)^2$
---------------	---------------	-----------------

8.5	11.5	9
11.5	15	12.25
5	14	81
15	13	4
6	11.5	30.25
1.5	5.5	16
7	5.5	2.25
13.5	5.5	64
3.5	5.5	4
10	5.5	20.25
11.5	5.5	36
3.5	5.5	4
1.5	5.5	16
8.5	5.5	9
13.5	5.5	64
120	120	372